

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 163-169
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

FTAMP 13.61.01

Н.Н. Кадримбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: n.kadrimbetova@gmail.com)

Қазақстандағы тарихи-мәдени мұра объектілерін сақтау мәселелері

Аннотация. «Қазақ жері – қазақ халқының ғана емес бүкіл түркі дүниесінің лабораториясы». Бүтін түркі дүниесінің өзегі қазақ жерінде сақталған. Бүгінгі таңда қазақ қоғамының мәдениет саласындағы негізгі мақсаттарының бірі еліміздегі тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін тиімді сақтау және белсенді пайдалану арқылы рухани жаңаруды көздейді. Осыған орай, мақалада ескерткіштерді сақтау тарихы қарастырылып, оларды сақтау мен қорғауға бағытталған ең алғашқы нормативтік құқықтық актілерге сипаттама берілді. Сонымен қатар, Бүкіләлемдік мұра тізіміне енгізілген тарихи-мәдени мұра ескерткіштері мен олардың жалпы жағдайы қарастырылып, бүгінгі күннің өзекті мәселелері қозғалды. Қазіргі уақытта тарихи-мәдени мұра ескерткіштерінің сақталуын реттейтін халықаралық және ұлттық заңнама туралы ақпарат беріліп, осы бағытта жүзеге асырылып жатқан шаралар талданды.

Түйін сөздер: Бүкіләлемдік мұра, тарихи-мәдени мұра, ескерткіштер, сақтау, қорғау, дәріптеу.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-163-169>

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы – ұлттық тарихи жады қоймасы. Осы аумақта тіршілік еткен адам, этнос және қоғамның қалыптасуы мен дамуының қайнар көзі. Тарихи-мәдени мұраны жоғалту ұлттық тарихи жадының үзілуіне алып келеді. Оның орнын өркендеген заманауи мәдениет те, бірегей тың туынды да толықтыра алмайды.

Бүгінгі таңда қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасын сақтау мәселесі ерекше саяси маңызға ие. Аталған мәселені қолға алмай, көш басындағы елдермен терезені теңестіру және тәуелсіздігімізді баянды ету мүмкін емес. Осыған орай, кейінгі жылдары елімізде бірқатар стратегиялық ұлттық бағдарламалар қабылданып, осы бағытта жүйелі жұмыстар жүргізіле бастады.

Тарихи-мәдени мұраны сақтау тарихына үңілсек, ең алғаш көне заманның ескерткіштерін қорғауға бағытталған «Мәдениет ескерткіштерін қорғау туралы» заң XVII ғ. ортасында, яғни 1660 жылы 28 қарашада Швецияның Мемлекеттік Кеңесімен қабылданды [1, 197 б.]. Заңның мәтіні – ғасырлар бойы сақталған саяси даналықтың куәсі. Аталған Заң бойынша: «1) бекіністер, тас қамалдар, тас қорымдар, қорғандар, көне үйлер мен кішігірім бекіністердің қирандылары, иеліктер шекарасының белгілері; 2) шайқас алаңдары; 3) шіркеуге салынған көркемсуреттер; 4) руникалық және монастырь кітаптары, заңдар мен қиссалар жазылған кітаптар; 5) эпикалық поэмалар, жазылып алынуы тиіс аңыз-әңгімелер мемлекет қорғауына алынды [1, 192 б.].

XVIII ғ. аяғы мен XIX ғ. бірінші жартысында тарихи-мәдени мұраны сақтауға қатысты нормативтік құқықтық құжаттар Дания, Белгия, Пруссия мен Саксонияда қабылданды [2, 117 б.].

Ресейде тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау туралы алғашқы актілерді 1718-1722 жылдары Петр I жариялады. Ал 1826 жылы император Николай I бұйрығымен Ішкі

истер министрі «Ежелгі қамалдар, бекіністер мен басқа да ғимараттарды қорғау туралы» циркулятор басып шығарды [3, 10 б.].

АҚШ-та тарихи ескерткіштерді қорғауға бағытталған «Ескіліктер туралы» заң алғаш рет 1906 жылы қабылданып, осы заңға сәйкес АҚШ президентіне федералды әкімшілікке қарасты жерде орналасқан объектілерді қорғалатын ескерткіштер категориясына енгізу өкілеттігі берілді [4, 119 б.].

Англияда ортағасырлық ескерткіштерге деген қоғамдық қызығушылық XVIII ғ. басында пайда болды. Осы уақытта қорғалуы тиіс маңызды ескерткіштер сипатталған мақалалар жариялана бастады. 1877 жылы Ұлыбританияның архитектуралық мұрасын қорғау және қалпына келтірумен айналысқан бірінші ұйым – «Ежелгі ғимараттарды қорғау қоғамы» құрылды. Оның негізін белгілі өнертанушы, суретші және әлеуметтік реформатор Уильям Моррис қалады. Бұл қоғамның құрамында тарихшы және философ Томас Карлейль, критик және публицист Джон Рескин, кескіндемеші Эдуард Коли Бёрн-Джонс, архитекторлар Филипп Уэбб, Эрнест Джимсон және т.б. еңбек етті [5, 459 б.]. Ал, Ұлыбританиядағы ең алғашқы ежелгі ескерткіштер туралы арнайы заң 1882 жылы қабылданды [6, 27 б.].

Францияның ескерткіштерді сақтауды реттейтін «Тарихи ескерткіштер туралы» негізгі заңы 1913 жылы 31 желтоқсанда бекітілді. Аталған заңға әр жылдары (1927, 1941, 1943, 1966, 1967, 1970, 1976, 1980, 1983) өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, Ұлттық игіліктер Кодексінің негізі қаланды [7, 135 б.].

XX ғасырдың 70 жылдары дүниежүзілік қауымдастық тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін қорғауды қамтамасыз етуде айтарлықтай кедергілерге тап болды. Мұндай кедергілер табиғи апат, ашаршылық, соғыс жағдайлары секілді табиғи және жасанды факторлардың салдарынан туындады. Осыған орай, тарихи-мәдени құндылықтарды қорғау бойынша бірегей халықаралық-құқықтық стандарттарды әзірлеу қажеттілігі туындады. Бұл функцияны 1946 жылы құрылған басты халықаралық үкіметаралық ұйым – ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO), яғни Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, Ғылым және Мәдениет жөніндегі беделді ұйымы өз қолына алды. Осылайша, 1972 жылы 16 қарашада ЮНЕСКО-ның қатысуымен Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұраларды қорғау конвенциясы қабылданды¹⁸. Конвенцияны әлемнің 185 мемлекеті бекітті. Қазақстан бұл құжатты 1994 жылы ратификациялады.

«Конвенцияны ратификациялаған әрбір мемлекет – осы Конвенцияның 1-бабында көрсетілген және өзінің территориясында орналасқан мәдени мұраларды анықтау, қорғау, сақтау, дәріптеу және болашақ ұрпаққа тапсыруды қамтамасыз етуге міндеттелді»¹⁹.

2016 жылғы деректерге сүйенсек, Бүкіләлемдік мұра тізіміне әлемнің 1114 объектісі, соның қатарында 856 мәдениет ескерткіштері, 222 табиғи және 36 аралас объектілер енгізілген. Соның ішінде, Қазақстаннан Бүкіләлемдік мұра тізіміне 2 мәдениет және тарих ескерткіші – Түркістан облысының Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи мавзолейі (2003) және Алматы облысы Жамбыл ауданының аумағында орналасқан Тамғалы археологиялық ландшафты петроглифтері (2004) енгізілді. Бұдан өзге, 2014 жылы Қазақстан Бүкіләлемдік мұра тізіміне Доха қаласында (Катар) өткен ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра комитетінің 38-сессиясы барысында Қытай және Қырғыз Республикаларымен бірлесе отырып, сериялық трансұлттық бірегей «Жібек жолы: Чанъань-Тяньшань дәлізі» номинациясымен Алматы және Жамбыл облыстарында орналасқан сегіз ежелгі қалашықты енгізді [8].

Бұл ескерткіштердің үшеуі – Алматы облысының Талғар ауданында орналасқан Талғар, Сарқан ауданындағы Қойлық, Балқаш ауданындағы Қарамерген қалашықтары, ал бесеуі – Жамбыл облысының Шу ауданындағы Баласағұн (Ақтөбе), Т. Рысқұлов ауданындағы Құлан мен Ақыртас сарай кешені және Жамбыл ауданындағы Өрнек, Қостөбе қалашықтары болып табылады.

¹⁸ Парижская конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия от 16 ноября 1972 г. (ЮНЕСКО, акты Генеральной конференции, 17-я сессия. Резолюции. – С. 145-157).

¹⁹ <https://whc.unesco.org/archive/convention-ru.pdf>

Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұра – ЮНЕСКО тарапынан бекітілген, адамзат үшін айрықша тарихи, мәдени, табиғи маңызы зор деп танылған, адам қолымен немесе табиғаттың күшімен жасалған объектілер.

Қазақстан өз кезегінде Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұраларды қорғау Конвенциясын ратификациялау арқылы сол ескерткіштерді сақтауға міндеттелді. Осы міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етуде халықаралық дәрежедегі ескерткіштер орналасқан аумақтың жергілікті атқарушы органдарының рөлі зор болуы тиіс. Алайда, ескерткіштердің басым бөлігінің бүгінгі жағдайы көз қуантпайды және елімізде аталған міндеттемені орындамау фактілері де орын алып тұратынын атап өту қажет.

Мәселен, тарих және мәдениет ескерткіштеріне қауіп төндіретін құрылыс және өзге де жұмыстарды тоқтата тұру, сондай-ақ оларға тыйым салу жөніндегі заңнаманың болуына қарамастан²⁰, немқұрайлықтың салдарынан Қожа Ахмет Ясауи мавзолей орналасқан аумаққа жақын жерде стилі ерекше, көлемі, биіктігі және көркемдігі жағынан тарихи ескерткіштен асып түсетін әралуан ғимараттар көптеп салынып жатады. Осы сияқты шараларды жүзеге асыру арқылы халықаралық ұйымды және әлемдік мұраға жанашырлық танытатын әлемдік қауымдастықтарды біздің таңқалдырып тұратынымыз жасырын емес.

Атап айтсақ, соңғы жылдары Ахмет Ясауи мавзолейіне жақын жерде салынған қонақ үй кешенінің құрылысы ЮНЕСКО тарапынан айтарлықтай наразылық тудырды. Бұл ЮНЕСКО-ның ескерткішті Бүкіләлемдік мұраның негізгі тізімінен шығарып, қауіп төніп тұрған объектілер тізіміне енгізу жөнінде біржақты шешім қабылдауына барлық жағдайларды өз тарапымыздан туғызып отырмыз деген сөз. ЮНЕСКО тарапынан Мавзолейді қауіп төніп отырған ескерткіштер тізіміне көшіру жөнінде елімізге бірнеше ескертулердің болғаны да белгілі және солай болған жағдайда ол Қазақстанның абыройын арттырмасы анық еді.

Тарихқа назар аударсақ, Грузия 2009 жылы Бүкіләлемдік мұра тізімінен қауіпті халге көшірілген өзінің Мцхеты тарихи ескерткіштерін негізгі тізімге қайта енгізуге тек 2016 жылғы шілдеде, 7 жылдан кейін ғана ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра комиететінің Ыстанбұл қаласында өткен 40-сессиясында қайтаруға мүмкіндік алды. Қазіргі кезде Бүкіләлемдік мұра тізімінде барлығы 1114 ескерткіш болса, оның 48-і қауіп төніп тұрған тізімде және бұл ескерткіштердің барлығы табиғи апатқа, ашаршылыққа, соғыс жағдайына ұшыраған Африка құрлығының (Конго, Танзания, Нигер, Микронезия және т.б.) дамуы баяу қалған елдерінің немесе Сирия, Ауғанстан, Ливия, Ирак сияқты соғыс ұшқындары бар елдердің аумағында орналасқан.

Сонымен қатар, әлемдік мұралар саны бойынша көшбасшы елдер Италия - 47, Испания - 45, Қытай - 44, Франция - 40-қа жуық [8] ескерткіштердің бабын тауып, оларды сақтап, қорғауды қамтамасыз етіп отырғанын назарға алсақ, біздегі бір архитектуралық ескерткіштің жағдайын жасамау сын көтермейтін мәселе екенін де ескеру қажет.

Бүгінде еліміздегі тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін сақтау «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 2 шілдедегі Заңы және «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы Заңымен реттелген.

«Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы мәдениетті жасау, жаңғырту, сақтау, дамыту, дәріптеу және пайдалану саласындағы Қазақстандағы қоғамдық қатынастарды реттейді, сонымен қатар мәдениет саласындағы мемлекеттік саясаттың құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастыру негіздерін белгілейді.

Осы Заңның 3-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі принциптері мәдениетті мемлекеттік қолдау, Қазақстан халқының мәдени мұрасын сақтау мен дамыту, тарихи және мәдени мұраны қорғау, олардың дамуында сабақтастықты т.б. қамтамасыз ету болып табылды.

«Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» заңмен тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы мақсаттар, міндеттер мен құқықтық негіздер белгіленген.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған заңнамалық актілермен қоса мәртебесі әртүрлі тарих және мәдениет ескерткіштерін пайдалану, қорғау, сақтау және басқарудағы негізі мәселелерді қозғайтын және реттейтін оннан аса заңнамалық нормативтік актілер бекітілді:

1) Тарихи-мәдени сараптама жүргізудің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрінің 2007 жылғы 20 тамыздағы № 219 бұйрығы;

2) Тарихи-мәдени мұра объектілерінің қорғау аймақтарын, құрылыс салуды реттеу аймақтарын және қорғалатын табиғат ландшафты аймақтарын айқындау және пайдалану режимінің қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 29 желтоқсандағы № 156 бұйрығы;

3) Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және күтіп-ұстау қағидасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 29 желтоқсандағы № 157 бұйрығы;

4) Тарих және мәдениет ескерткіштерін анықтау, есепке алу, мәртебе беру және мәртебесінен айыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 наурыздағы № 118 бұйрығы;

5) Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау міндеттемелерін беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 27 ақпандағы № 74;

6) Тарих және мәдениет ескерткіштеріндегі археологиялық және (немесе) ғылыми-реставрациялық жұмыстарды жүзеге асыру қызметін лицензиялау кезінде қойылатын біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 29 қаңтардағы № 29 бұйрығы;

7) Тарих және мәдениет ескерткіштерін пайдалануға беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 369 бұйрығы;

8) Тарих және мәдениет ескерткіштерінде ғылыми-реставрациялау жұмыстарын жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 367 бұйрығы.

Айта кету керек, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылға арналған заң жобалары жұмыстарының жоспарына сәйкес, «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасы Заңын жаңа редакцияда әзірлеу көзделген. Осыған орай, жаңа заңнамада Бүкіләлемдік мұра конвенциясы мен Консультативтік миссия тарапынан заңнамалық және институционалдыққа қатысты берілген ИКОМОС-тың ұсынымдары (2016 жылғы наурыздағы) барынша жүзеге асырылады деп күтілуде.

Сонымен бірге, «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасы Кодексінің 145-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы заңнамасын бұзғаны үшін төмендегідей жауапкерлікке тартулар қарастырылған:

1) тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және күтіп-ұстау қағидаларын бұзушылықтар;

2) тарих және мәдениет ескерткіштерін күтіп-ұстаудың қорғау міндеттемелерінде жазылған шарттарын бұзушылықтар;

3) монументті өнердің жаңа құрылыстарын орнату қағидаларын бұзушылықтар;

4) тарих және мәдениет ескерткіштерінің орнын заңсыз ауыстыру және оларды өзгерту;

5) аумақтарды игеру кезінде жер учаскелері бөліп берілгенге дейін тарихи, ғылыми,

көркемдік және өзге де мәдени құндылығы бар объектілерді анықтау жөнінде зерттеу жұмыстарын жүргізбеу;

б) тарихи-мәдени мұра объектілерінің сақталып тұруына қатер төндіруі мүмкін жұмыстарды жүргізу түрінде жасалған бұзу – жүргізіліп жатқан жұмыстарды тоқтата тұрып, жеке тұлғаларға – он, лауазымды адамдарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне – елу, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – бір жүз, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне екі жүз елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

Қорыта айтқанда, бұл бағытта атқарылып жатқан жұмыстар мен атқарылуы тиіс шаралар жетерлік. Түркияның танымал ғалымдарының бірі, тарихшы Ахмет Ташағыл айтқандай «қазақ жері – қазақ халқының ғана емес бүкіл түркі дүниесінің лабораториясы. Бүтін түркі дүниесінің өзегі қазақ жерінде сақталған» [12]. Сондықтан, қазақ жерінің лабораториясында сақталған тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін анықтау, тиісті деңгейде сақтау, пайдалану және оны келешек ұрпаққа табыстау бүгінгі күннің негізгі көкейкесті мәселелерінің бірі болып қала береді. Осыған орай, аталған мәселе бойынша алдағы уақытта зерттеулер жалғасын табатын болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Оттенсон А. Памятники культуры во все времена были объектом охраны государства. // Советское право. – 1985. – № 3. – С. 192-198.
- 2 Жуков Ю. Н. Роль права в охране культурно-исторического наследия в первый год Советской власти // Советское государство и право. - 1983. - № 11. - С. 117-122.
- 3 Жуков Ю. Н. Сохраненные революцией. - Москва: Московский рабочий, 1985.- 207 с.
- 4 Домрин А. Н. Законодательство США об охране памятников национального значения // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. тр. // РАН ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 119-134.
- 5 Моррис У. Разрушение городских церквей: письмо редактору «Таймс», 17 апреля 1878 года // Моррис У. Искусство и жизнь: избранные статьи, лекции, речи, письма / сост. А.А. Аникст. - Москва: Искусство, 1973. – 459-461 с.
- 6 Домрин А. Н. Охрана памятников истории и культуры в Великобритании //Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. трудов // РАН. ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 26-42.
- 7 Пилипенко А.Н. Охрана памятников культуры во Франции // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. трудов // РАН. ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 135-143.
- 8 Молдабергенова Ж.С. Ескерткіштерімізді сақтай білейік [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=39420> (қарастырған мерзімі: 06.10.2016).
- 9 Ахмет Ташағыл. Қазақ тарихы өте бай [Электронный ресурс]. – 2014. – URL: <https://e-history.kz/kz/video/view/778> (қарастырған мерзімі: 25.09.2014).

Н.Н. Кадримбетова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Вопросы сохранения объектов историко-культурного наследия в Казахстане

Аннотация. «Казахская земля - это лаборатория не только казахского народа, но и всего тюркского мира». Ядро всего тюркского мира сохранилось на казахской земле. В настоящее время одной из основных целей казахского общества в области культуры является духовное возрождение путем эффективного сохранения и активного использования памятников историко-культурного наследия. В связи с этим в статье рассматривается история сохранения памятников, а также описываются первые нормативные правовые акты, направленные на их сохранение и охрану. Кроме того, были рассмотрены памятники историко-культурного наследия, включенные в Список всемирного наследия и определены их общее положение и актуальные вопросы современности. Проанализирована международное и национальное законодательство, регулирующее сохранение памятников историко-культурного наследия и дана информация о принятых мерах в данном направлении.

Ключевые слова: всемирное наследие, историко-культурное наследие, памятники, сохранение, охрана, пропаганда.

N.N. Kadrimbetova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Issues of preservation of historical and cultural heritage objects in Kazakhstan

Abstract. «The Kazakh land is a laboratory not only of the Kazakh people, but also of the whole Turkic world». The core of the Turkic world is preserved on the Kazakh land. Today, one of the main goals of the Kazakh society in the field of culture is the spiritual renewal through the effective preservation and active use of historical and cultural heritage. In this regard, the article considers the history of preservation of monuments, as well as the first regulatory legal acts aimed at their preservation and protection. In addition, the monuments of historical and cultural heritage included in the world heritage list and their general situation were considered and current issues were identified. The international and national legislation regulating preservation of historical and cultural heritage monuments is analysed and information on the taken measures in this direction is given.

Key words: World Heritage, historical and cultural heritage, monuments, preservation, protection, promotion.

References

1. Ottenson A. Pamyatniki kultury vo vse vremena byli obyektom okhrany gosudarstva [Monuments of culture at all times have been the object of state protection], *Sovetskoye pravo* [Soviet law], (3), 192-198 (1985).
2. Zhukov YU.N. Rol prava v okhrane kulturno-istoricheskogo naslediya v pervyy god Sovetskoy vlasti [The role of law in protecting the cultural and historical heritage in the first year of Soviet power], *Sovetskoye gosudarstvo i pravo* [Soviet state and law], (11), 117-122 (1983).
3. Zhukov YU.N. Sokhranenie revolyutsiy [Saved by the revolution], (Moscow worker, Moscow, 1985).
4. Domrin A. N. Zakonodatelstvo SSHA ob okhrane pamyatnikov natsionalnogo znacheniya [USA law on the protection of monuments of national significance]. *Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov* [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 119-134 (2005).
5. Morris U. Razrusheniye gorodskikh tserkvey: pismo redaktoru «Tayms», 17 aprelya 1878 goda [The destruction of urban churches: a letter to the editor of The Times, April 17, 1878], Morris U. *Iskusstvo i zhizn: izbrannyye stati, lektsii, rechi, pisma* [Morris U. Art and

life: selected articles, lectures, speeches, letters], sostavil A.A. Anikst [compiled by A.A. Anikst]. (Art, Moscow, 1973).

6. Domrin A. N. Okhrana pamyatnikov istorii i kultury v Velikobritanii [The protection of historical and cultural monuments in the Great Britain], Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 26-42(2005).

7. Pilipenko A.N. Okhrana pamyatnikov kultury vo Frantsii [Protection of cultural monuments in France], Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 135-143 (2005).

8. Moldabergenova J.S. Eskertkişterimizdi saqtay bileyik [Let's keep our monuments]. Available at: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=39420> (accessed 06.10.2016).

9. Axmet Tashagyl. Kazakh tarixy ote bay [The Kazakh history is very rich]. Available at: <https://e-history.kz/kz/video/view/778> (accessed 25.09.2014).

Автор туралы мәлімет:

Kadrimbetova N.N. – түркітану кафедрасының 6D021200 – Түркітану мамандығы бойынша 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Kadrimbetova N.N. – PhD Student of the 1st course of the specialty 6D021200 -Turkology, Department of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.